



آسیب شناسی جریان های تفسیری

جلد دوم

حجت الاسلام دکتر محمد اسعدی

دکتر امیر احمد نژاد

حجت الاسلام دکتر علی اصغر نصحیان

حجت الاسلام دکتر سید محمود طباطبائی سینی

حجت الاسلام دکتر عسکر دین

حجت الاسلام والمسلمین علیرضا عظیمی

حجت الاسلام دکتر احمد واعظی



پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

بهار ۱۳۹۲

آسیب‌شناسی جریان‌های تفسیری / محمدباقر سعیدی روشن... [و دیگران]. - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۹.

۲ج: نمودار. - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۱۶۵، ۲۳۶: قرآن پژوهی؛ ۱۵، ۲۶)

ISBN: 978-600-5486-37-7 (۱ج)

بها: ۶۵۰۰۰ ریال

ISBN: 978-600-298-014-4 (۲ج)

بها: ۱۶۰۰۰۰ ریال

ISBN: 978-600-5486-39-1 (دوره)

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.
کتابنامه.

نمایه.

۱. قرآن جزء دوم: محمد اسعدی، امیر احمدنژاد، علی اصغر ناصحیان، سید محمود طیب‌حسینی، عسکر دیرباز،
علیرضا عظیمی‌فر، احمد واعظی.

۲. تفاسیر - تاریخ و نقد. ۲. قرآن - مسائل لغوی. ۳. تفاسیر قفقی. الف. سعیدی روشن، محمدباقر،
۱۳۲۰، ب. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

۲۹۷ / ۱۹

۱۳۸۹ / ۱۵

۱۹۸۳۱۸۱

شماره کتابشناسی



آسیب‌شناسی جریان‌های تفسیری

مؤلفان: حجت‌الاسلام دکتر محمد اسعدی، دکتر امیر احمدنژاد، حجت‌الاسلام دکتر علی‌اصغر ناصحیان،
حجت‌الاسلام دکتر سید محمود طیب‌حسینی، حجت‌الاسلام دکتر عسکر دیرباز، حجت‌الاسلام والمسلمین
علیرضا عظیمی‌فر، حجت‌الاسلام دکتر احمد واعظی

ناظر طرح: حجت‌الاسلام دکتر محمدباقر سعیدی روشن

ویراستار: سعیدرضا علی‌عسکری

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

صفحه‌آرایی: کاما

چاپ اول: بهار ۱۳۹۲

تعداد: ۱۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم - سبحان

قیمت: ۱۶۰۰۰ تومان

کلیه حقوق برای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۲۱۱۱۱ - ۲۵۱ (انتشارات: ۲۱۱۱۳۰۰)؛ نماشر: ۲۸۰۳۰۹۰.

ص.پ. ۳۱۸۵ - تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، نبش کوی اسکو، تلفن: ۶۶۴۰۲۶۰۰ - ۲۱ و ۶۶۹۷۸۹۲۰.

Website: www.rihu.ac.ir

Email: info@rihu.ac.ir

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علوم انسانی [منظور شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و مهار پدیده‌های انسانی] در راستای سعادت و واقعیت سر ضرورتی انکارناپذیر و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی و در نظر گرفتن واقعیت‌های عینی و فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع، شرط اساسی پویایی، واقع‌نمایی و رایجی هر گونه پژوهش‌ها در هر جامعه است.

پژوهش کارآمد در جامعه اسلامی اساساً در گرو شناخت واقعیت‌های جامعه از یک‌سو و اسلام به عنوان متقن‌ترین آموزه‌های وحیانی و اساسی‌ترین مؤلفه فرهنگ ایرانی از سوی دیگر است؛ از این‌رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی و بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسائل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمینی (ره) بنیانگذار جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری دفتر همکاری حوزه و دانشگاه را در سال ۱۳۶۱ فراهم ساخت و با راهنمایی و عنایت ایشان و همت اساتید حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت. تجربه موفق این نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم کرد. بلاواسطه پس از شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» تأسیس شد و در سال ۱۳۸۲ به «مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه» و در سال ۱۳۸۳ به «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» ارتقا یافت.

پژوهشگاه تاکنون در ایفای رسالت سنگین خود خدمات فراوانی به جوامع علمی ارائه نموده است که از آن جمله می‌توان به تهیه، تألیف، ترجمه و انتشار ده‌ها کتاب و نشریه علمی اشاره کرد.

کتاب حاضر به عنوان منبع مطالعاتی درس‌های مکاتب، جریان‌ها و روش‌های تفسیری برای دانش‌پژوهان رشته‌های «الهیات» و «علوم قرآن و حدیث» در مقاطع تحصیلات تکمیلی و نیز دیگر علاقه‌مندان به مطالعات تفسیر پژوهی تهیه شده است.

از استادان و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه علمی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه لازم می‌داند از مؤلف محترم جناب حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر محمد اسدی و همکاران ایشان و همچنین از ناظر محترم طرح جناب حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر محمدباقر سعیدی روشن سپاسگزاری نماید.

فهرست مطالب

۱	مقدمه
	بخش هشتم: جریان تفسیر معتزلی
۸	فصل اول: جریان شناسی
۹	۱-۱. سیر تاریخی جریان کلامی معتزله
۱۱	۲-۱. ریشه‌ها و پیشینه‌های جریان معتزله
۱۷	۳-۱. اصول فکری کلامی جریان معتزله
۲۰	۴-۱. شاخه تفسیری جریان معتزله و مؤلفه‌های کلی آن
۲۰	۱-۴. تاریخچه آثار تفسیری
۲۴	۲-۴. مؤلفه‌های کلی تفسیر معتزله
۲۶	الف) فهم‌پذیری عام قرآن
۲۶	ب) تقدم عقل بر شرع
۲۸	ج) اصل تأویل به عنوان عنصری عقلی در فهم متشابهات
۲۹	د) نقش اصول عقلی اعتزالی در مبانی و روش تفسیر
۳۰	ه) عقل‌گرایی در بررسی و نقد احادیث
۳۱	و) اصول زبانی ادبی در خدمت تأویل عقلی
۳۵	فصل دوم: آسیب‌شناسی
۳۷	۱-۲. آسیب‌های مبنایی
۳۷	۱-۱-۲. عقل‌گرایی افراطی در تفسیر
۴۲	۲-۱-۲. نفی حقیقت‌گرایی در زبان تمثیلی قرآن
۴۷	۳-۱-۲. اذعان به تأثیر زبان قرآن از فرهنگ جاهلی
۴۸	۴-۱-۲. ناکافی دانستن ادله شرعی (قرآنی و روایی) در علم به معارف دینی
۵۰	۵-۱-۲. عدم اذعان به نقش روایات در تخصیص و تقیید ظواهر قرآنی

۵۳	۲-۲. آسیب‌های روشی
۵۳	۱-۲-۲. تکلف در تفسیر آیات با اصالت دادن به عقاید کلامی
۵۶	۲-۲-۲. برخورد گزینشی با ادله قرآنی و نداشتن نگاه جامع
۵۸	۳-۲. آسیب‌های غایی
۵۸	۱-۳-۲. نگرش تک‌بعدی و ناقص به معارف دینی قرآنی
۶۰	۲-۳-۲. تداعی نظام جبرگرایانه در حوزه فعل الهی
۶۱	۳-۳-۲. توجه نکردن به ادب دینی قرآنی در تحلیل برخی اوصاف الهی
۶۵	جمع‌بندی و نتایج
۶۷	منابع

بخش نهم: جریان تفسیر اشعری

۷۴	فصل اول: جریان اشعری
۷۴	۱-۱. معرفی کلی جریان
۷۶	خاستگاه و بستر شکل‌گیری
۷۸	تطور تاریخی جریان
۷۸	الف) جدایی ابوالحسن از مکتب اشعری
۸۰	ب) متفکران شاخص اشاعره
۸۱	مواجهه با دیگر مکتب‌های فکری و مکتب‌های فکری
۸۴	تطور فکری جریان
۸۵	ج) تضادهایی در آثار ابوالحسن اشعری
۸۶	سیر تطور کلامی پس از ابوالحسن اشعری
۸۶	دلایل رویکرد جریان به تفسیر
۸۷	مفسران شاخص
۹۱	۲-۱. مؤلفه‌های اصلی جریان
۹۱	۱-۲-۱. تلاش برای حرکت در میانه دو جریان اهل حدیث و معتزله
۹۲	تلاش برای انحصار عنوان اهل سنت در اشاعره
۹۳	۲-۲-۱. نگاه کلامی به آیات
۹۴	۳-۲-۱. دیدگاه‌های شاخص مفسران اشعری
۹۹	۳-۱. تأثیرگذاری جریان اشعری بر دیگر جریان‌های تفسیری و تأثیرپذیری آن از دیگر جریان‌ها
۱۰۲	فصل دوم: آسیب‌شناسی
۱۰۲	۱-۲. آسیب‌های مبنایی
۱۰۲	۱-۱-۲. نادیده‌انگاری جایگاه اهل بیت (ع) در منابع تفسیری
۱۰۴	۲-۱-۲. عدم تفکیک مبنایی حوزه عقل و نقل در تفسیر

۱۰۸	۳-۱-۲. نادیده‌اندگاری محوریت و اصالت قرآن و دلالت‌های قرآنی نسبت به دیگر منابع معرفت دینی
۱۰۸	الف) تلقی حجیت عام روایات صحابه
۱۱۰	ب) پذیرش بدون ضابطه حجیت قرائات به عنوان متن قرآنی
۱۱۱	۴-۱-۲. نبودن تلقی منسجم و علمی از مسئله محکم و متشابه و نسبت آیات محکم و متشابه
۱۱۲	۲-۲. آسیب‌های روشی
۱۱۳	۱-۲-۲. فقدان رویکرد واحد در شیوه برخورد با آیات قرآن و روایات تفسیری
۱۱۵	۲-۲-۲. تکلف در استدلال به آیات برای اثبات ادعاهای کلامی
۱۱۷	۳-۲-۲. تأثیرپذیری از عوامل بیرونی در فهم و تفسیر آیات
۱۲۱	۳-۲. ب‌های غایی
۱۲۱	۱-۱. بر جایگاه رفیع معارف قرآنی
۱۲۵	۳-۲. دمیدن روح تسلیم در برابر حاکمان جور بر پیکره جامعه اسلامی
۱۲۸	۳-۳-۲. بی‌توجهی به میان عامه
۱۳۰	۴-۳-۲. نفرت‌کنی و ایجاد تفرقه در صفوف مسلمانان
۱۳۳	جمع‌بندی و نتایج
۱۳۵	منابع

بخش ده: جریان تفسیر فقهی

۱۴۴	فصل اول: جریان شناسی
۱۴۴	۱-۱. تفسیر فقهی در عصر پیامبر(ص)
۱۴۵	۱-۱-۱. عوامل نیازمندی به تفسیر فقهی در عهد پیامبر(ص)
۱۴۹	۱-۱-۲. شیوه در تفسیر فقهی پیامبر(ص)
۱۵۱	۱-۱-۳. انواع تفسیر فقهی نبوی
۱۵۲	۱-۱-۴. گستره تفسیر فقهی پیامبر(ص)
۱۵۵	۱-۱-۵. تدبیر پیامبر(ص) برای تداوم جریان صحیح تفسیر
۱۵۶	الف) تعلیم قرآن همراه تفسیر
۱۵۸	ب) نصب پیشوا و رهبر
۱۵۹	۲-۱. تفسیر فقهی در مکتب خلفا و پیروان ایشان
۱۶۰	۱-۲-۱. مکتب خلفا
۱۶۸	۲-۲-۱. پیروان مکتب خلفا
۱۶۹	۳-۱. تفسیر فقهی در مکتب اهل بیت(ع) و پیروان ایشان
۱۶۹	۱-۳-۱. مکتب اهل بیت(ع)
۱۷۱	مبانی و اصول کلی تفسیر فقهی در مکتب اهل بیت(ع)
۱۷۵	۲-۳-۱. پیروان مکتب اهل بیت(ع)

۱۷۸	فصل دوم: آسیب‌شناسی
۱۷۹	۱-۲. آسیب‌های مبنایی
۱۷۹	۱-۱-۲. رویگردانی از رهنمودهای تفسیری اهل بیت (ع)
۱۸۱	۲-۱-۲. حجت دانستن قول صحابه
۱۸۳	۳-۱-۲. نداشتن مبنای صحیح در موضوع قرائات
۱۸۷	۴-۱-۲. حجت دانستن قیاس در استنباط احکام
۱۹۰	۵-۱-۲. قرائت انگاشتن تفسیر
۱۹۲	۶-۱-۲. توسعه بی‌ضابطه نسخ در آیات
۱۹۸	۲-۲. آسیب‌های روشی
۱۹۸	۱-۲. روش تطبیقی و جانبدارانه به جای تفسیر
۲۰۵	۲-۲. استفاده از روش ترتیبی به جای روش موضوعی
۲۰۶	۳-۲. آسیب‌های غلط
۲۰۷	۱-۳-۲. استنباط فکری فرهنگی
۲۰۸	۲-۳-۲. جعل
۲۱۱	جمع‌بندی و نتایج
۲۱۳	منابع

بخش تازه: جریان تفسیر ادبی سنتی

۲۲۲	فصل اول: جریان‌شناسی
۲۲۲	۱-۱. تعریف تفسیر ادبی و انواع آن
۲۲۲	علوم ادبی
۲۲۴	جایگاه دانش بلاغت در تفسیر ادبی
۲۲۶	انواع تفسیر ادبی
۲۲۶	تفسیر ادبی سنتی
۲۲۷	۲-۱. جایگاه تفسیر ادبی
۲۲۸	ادبی بودن متن قرآن
۲۲۹	۳-۱. پیشینه تفسیر ادبی
۲۳۲	۴-۱. شاخه‌های سه‌گانه تفسیر ادبی در آثار گذشته
۲۳۲	الف) تفسیر لغوی
۲۳۴	ب) تفسیر نحوی - اعرابی
۲۳۵	معانی القرآن‌ها
۲۳۹	اعراب القرآن‌ها
۲۴۰	ج) تفسیر بیانی - بلاغی
۲۴۲	آثار بلاغت عربی

۲۴۳	آثار مربوط به اعجاز قرآن
۲۴۶	۵-۱. تفاسیر جامع ادبی
۲۴۶	الف) تفسیر الکشاف
۲۴۹	ب) المحرر الوجیز
۲۵۰	ج) جوامع الجامع
۲۵۲	د) البحر المحيط
۲۵۴	ه) انوار التنزیل
۲۵۵	فصل دوم: آسیب‌شناسی
۲۵۶	۲-۱. بررسی آسیب‌شناختی مبانی جریان
۲۵۶	مبانی سیر ادبی
۲۵۷	الف) وحياني و الفاظ قرآن مجید
۲۵۸	ب) مطابقی و همادلی زبان قرآن با زبان عربی
۲۶۱	ج) تناسب و تناسبی اجزای متن
۲۶۳	۲-۲. آسیب‌های روشی
۲۶۴	۱-۲-۲. اهتمام به طرح و قرائت‌های مختلف قرآن
۲۶۸	۲-۲-۲. نقل و بیان و وجه مختلف اعرابی و نقد و بررسی کافی
۲۷۰	۳-۲-۲. تحمیل وجه شاذ اعرابی بر آیات
۲۷۱	۴-۲-۲. ذکر معانی مختلف بدون نقد و بررسی کافی ترجمه معنای صحیح‌تر
۲۷۲	۵-۲-۲. تأویل‌های نحوی - اعرابی بی‌قاعده و غیر منطقی
۲۸۰	۶-۲-۲. نادیده گرفتن تفاوت‌های معنایی کلمات قرآنی
۲۸۱	۷-۲-۲. نادیده گرفتن معنای دقیق واژه‌ها در عصر نزول
۲۸۵	۳-۲. آسیب‌های غایی
۲۸۵	۱-۳-۲. دور شدن از اهداف تفسیر
۲۸۷	۲-۳-۲. ایجاد تحیر در مخاطب
۲۸۸	۳-۳-۲. ترویج قرائت‌های مختلف به‌ویژه قرائت‌های شاذ و غیر معتبر
۲۸۹	۴-۳-۲. طرح مباحث کم‌اهمیت و غیر مفید
۲۸۹	۵-۳-۲. کم‌رنگ شدن بُعد اجتماعی آیات
۲۹۰	جمع‌بندی و نتایج
۲۹۱	منابع

بخش دوازدهم: جریان تفسیر ادبی معاصر

۲۹۸	فصل اول: جریان‌شناسی
۲۹۸	۱-۱. تعریف تفسیر ادبی معاصر

۳۰۰	۲-۱. مؤلفه‌های روشی تفسیر ادبی معاصر از دیدگاه امین خولی
۳۰۰	۱-۲-۱. ناکارآمدی تفسیر ترتیبی و ضرورت روی آوردن به تفسیر موضوعی
۳۰۱	۲-۲-۱. مطالعات پیرامون قرآن کریم
۳۰۴	۳-۲-۱. مطالعات درونی قرآن کریم
۳۰۴	الف) مطالعه و بررسی دقیق واژگان
۳۰۶	ب) مطالعه و بررسی عبارت‌ها و جمله‌ها
۳۰۹	۴-۲-۱. پرهیز از تفسیر مذهبی و تعبد به روایات تفسیری
۳۱۱	۳-۱. پیروان تفسیر ادبی معاصر
۳۱۷	۴-۱. ده‌ها مانگیزه‌های رویکرد به تفسیر ادبی معاصر
۳۱۸	۱-۱. آشنایی با مطالعات غربیان در حوزه ادبیات و نقد ادبی
۳۱۹	۴-۱. آشنایی با شیوه مطالعات خاورشناسان در حوزه‌های قرآنی
۳۱۹	۱-۲-۱. اشکالات طرح شده از سوی خاورشناسان بر برخی گزاره‌های تاریخی قرآن
۳۲۰	۴-۴-۱. انحراف از مقصد اصلی تفسیر در تفسیرهای ادبی گذشته
۳۲۰	۵-۴-۱. گرایش افراطی به تفاسیر علمی و عصری در دوره معاصر
۳۲۱	فصل دوم: آسیب‌شناسی
۳۲۱	۱-۲. بررسی آسیب‌شناختی مبانی جریان
۳۲۲	الف) ادبی بودن متن قرآن کریم
۳۲۳	بررسی آسیب‌شناختی
۳۲۷	ب) معیار بودن فهم مردم عصر نزول و مردود بودن تفاسیر علمی و عصری
۳۲۷	بررسی آسیب‌شناختی
۳۳۲	ج) استغناء از روایات تفسیری
۳۳۵	۲-۲. بررسی آسیب‌شناختی مؤلفه‌های روشی جریان
۳۳۷	الف) ناکارآمدی تفسیر ترتیبی
۳۳۸	بررسی آسیب‌شناختی
۳۳۹	ب) استقصاء همه آیات ناظر به یک موضوع و تنظیم و تفسیر آیات برحسب ترتیب نزول
۳۳۹	بررسی آسیب‌شناختی
۳۴۰	۳-۲. آسیب‌شناسی غایی
۳۴۱	۱-۳-۲. اسطوره‌ای خواندن قصه‌های قرآن
۳۴۶	بررسی آسیب‌شناختی
۳۴۶	الف) ناسازگاری با مبانی تفسیر ادبی
۳۴۸	ب) دلالت سیاق آیات بر نفی و انکار اساطیر بودن قرآن
۳۵۳	ج) تحمیل معنای ادبی رایج در دوره معاصر بر واژه قرآنی اساطیر
۳۵۹	د) واقعی بودن قصه‌های مورد استدلال خلف‌الله

۳۶۳	۲-۳-۲. قابلیت نداشتن متن قرآن برای استناد تاریخی
۳۶۵	نقد و بررسی
۳۶۸	جمع‌بندی و نتایج
۳۷۰	منابع

بخش سیزدهم: جریان تفسیر فلسفی

۳۷۹	فصل اول: جریان شناسی
۳۸۴	۱-۱. فلسفه و تفسیر فلسفی قرآن
۳۸۵	۲-۱. فلسفه تفسیر فلسفی قرآن
۳۸۹	۳-۱. ملاک‌ها و تفسیر فلسفی قرآن
۳۹۰	نمونه‌هایی از تفکر فلسفی ملاصدرا
۳۹۳	۴-۱. تأملی در جهت تفکر فلسفی و خاستگاه آن
۳۹۶	فصل دوم: آسیب‌شناسی
۳۹۶	۱-۲. آسیب‌های مبانی
۳۹۶	۱-۱-۲. تقدم مطلق قواعد اصول و شبه‌ها، عقلی فلسفی بر ادله غیر عقلی
۳۹۶	الف) تقدم در بیان مراد آیات
۳۹۸	ب) تقدم در شرح و بسط و مستدل بودن مراد آیات
۴۰۰	ج) تقدم در روش تفسیر و نوع نگرش به آیات
۴۰۱	د) تقدم در ارائه مصادیق آیات
۴۰۲	۲-۱-۲. نظریه چند معنایی الفاظ
۴۰۴	۲-۲. آسیب‌های روشی
۴۰۶	۱-۲-۲. اکتفا به ابزارهای عقلی در تفسیر قرآن
۴۰۸	۲-۲-۲. روش تطبیق به جای تفسیر
۴۱۰	۳-۲-۲. امکان ملازمه با تفسیر به رأی (در مواردی)
۴۱۱	۴-۲-۲. تکیه به روایات غیر معتبر
۴۱۲	۳-۲. آسیب‌های غایی
۴۱۲	۱-۳-۲. بروز آشفتگی و پیچیدگی در آموزه‌های هدایت‌بخش قرآن
۴۱۳	۲-۳-۲. کمرنگ شدن ابعاد هدایت عام قرآن
۴۱۴	۳-۳-۲. تقدیس آموزه‌های بشری و تقدس‌زدایی از آموزه‌های دینی
۴۱۵	جمع‌بندی و نتایج
۴۱۶	منابع

بخش چهاردهم: جریان تفسیر اجتماعی عقلی

۴۲۲	فصل اول: جریان شناسی
۴۲۲	۱-۱. ماهیت جریان و گستره آن
۴۲۵	۱-۱-۱. حوزه سنی
۴۲۷	۱-۱-۲. حوزه شیعی
۴۲۹	۲-۱. ریشه‌ها و زمینه‌ها
۴۳۳	۳-۱. ارکان رویکرد تفسیری جریان
۴۳۳	۱-۳-۱. رکن اجتماعی جریان
۴۳۵	۱-۳-۲. رکن عقلی جریان
۴۳۵	الف) نقش نقل‌گروی با شعار ضرورت اجتهاد و گریز از تقلید
۴۳۶	ب) نقش ظاهرگروی
۴۳۷	ج) پادداشت عقلی و تجربه‌های عقلی و علمی بشری و نقش آن در فهم متون دینی
۴۳۹	فصل دوم: اسباب شناسی
۴۳۹	۱-۲. آسیب‌های مبدا
۴۳۹	۱-۱-۲. در حوزه عقلی
۴۴۲	الف) نگرش تشبیهی و برایان: سوءتفاهات فراطبیعی عالم شهود
۴۴۶	ب) نگرش مصلحت‌گرا در تفکرات اجتماعی
۴۵۶	۲-۱-۲. در حوزه قرآنی
۴۵۶	الف) تلقی تمثیلی از زبان قرآن در مفاهیم فراطبیعی و علمی قصص نامتعارف
۴۶۰	ب) تلقی فرهنگ عرفی از زبان قرآن در مفاهیم سبب، موعظه و حکایت
۴۶۱	ج) کفایت‌نگری در گستره معارف قرآنی (به عنوان سویه منفی نظریه جامعیت بیان قرآن)
۴۶۲	۳-۱-۲. در حوزه روایی: تنگ‌نظری به نقش و قلمرو روایت تفسیری
۴۶۳	الف) بخش معارف نظری
۴۶۸	ب) بخش معارف عملی
۴۷۰	۲-۲. آسیب‌های روشی
۴۷۰	۱-۲-۲. رعایت نکردن ضوابط تفسیری در تفکیک میان دو حوزه تنزیل و تاویل
۴۷۲	۲-۲-۲. خلط کردن دلالت ظاهر با نص
۴۷۳	۳-۲-۲. روش ناصواب در اخذ سیاق، متکی به نظریه تناسب و وحدت موضوعی در قرآن
۴۷۵	۳-۲. آسیب‌های غایی
۴۷۶	۱-۳-۲. رویکردهای سلفی وهابی
۴۷۷	۲-۳-۲. رویکردهای علمی افراطی
۴۷۹	۳-۳-۲. رویکردهای تجددگرا و تاویلی
۴۸۳	جمع‌بندی و نتایج
۴۸۵	منابع

بخش پانزدهم: جریان روشنفکری التقاطی ایران در تفسیر قرآن

۴۹۴	فصل اول: جریان شناسی
۴۹۴	۱-۱. معنای روشنفکری و التقاط
۴۹۷	۲-۱. شناسنامه جریان روشنفکری معاصر ایران
۴۹۷	الف) جریان روشنفکری غیر دینی
۴۹۹	ب) جریان روشنفکری دینی
۴۹۹	۳-۱. رویکردهای مختلف جریان در حوزه تفسیر
۵۰۰	الف) رویکرد اجتهادی سنتی
۵۰۰	ب) رویکرد علمی تجربی
۵۰۵	ج) رویکرد علمی اجتماعی
۵۰۸	د) رویکرد معرفت شناختی هرمنوتیکی
۵۰۸	ه) رویکرد سیاسی افراد
۵۱۱	فصل دوم: آسیب شناسی
۵۱۲	۱-۲. آسیب های مبنایی
۵۱۲	۱-۱-۲. حوزه زبان قرآن
۵۱۸	۲-۱-۲. حوزه روایی
۵۱۸	الف) غفلت از نقش تفسیری سنت با توجه به شناسانه از آن
۵۲۰	ب) نداشتن تحلیل درست زبان شناسانه از روایات تفسیری
۵۲۲	۳-۱-۲. حوزه عقلی
۵۲۲	الف) عقل گروی علمی و نقد عقل برهانی در تفسیر
۵۲۴	ب) جانشینی «رای» به جای «عقل»
۵۲۶	۲-۲. آسیب های روشی
۵۲۶	الف) روش التقاطی در تفسیر قرآن
۵۳۱	تفسیر غیب
۵۳۱	تفسیر نماز
۵۳۲	تفسیر خلود و جاودانگی
۵۳۲	تفسیر دنیا و آخرت
۵۳۴	ب) فقدان تحقیق و استناد علمی در مباحث تفسیری
۵۳۴	۳-۲. آسیب های غایی
۵۳۵	الف) گسست از ایمان دینی با رویکرد تعبدگریزی نسبت به متن دین
۵۳۶	ب) گسست از عالمان دین
۵۴۰	ج) گرایش های گزینشی یا حداقلی در معرفی دین
۵۴۲	جمع بندی و نتایج
۵۴۳	منابع

بخش شانزدهم: جریان هرمنوتیک در تفسیر قرآن

۵۵۲	فصل اول: جریان شناسی
۵۵۳	۱-۱. اندیشه هرمنوتیکی مجتهد شبستری
۵۵۴	۱-۱-۱. چالش انتقادی با نظریه سنتی فهم متن
۵۵۷	۱-۲. پیشنهاد نظریه تفسیر بدیل
۵۵۸	الف) نفی توأمان عینی‌گرایی تفسیری محض و ذهنی‌گرایی افراطی
۵۵۹	ب) توقف فهم بر منطق پرسش و پاسخ
۵۵۹	ج) لزوم اجتناب از بدل کردن خطاب به یک ابژه
۵۶۰	د) ضرورت تنقیح پیش‌دانسته‌ها
۵۶۰	هـ) جستجوی مراد جدی مؤلف
۵۶۱	و) جستجوی معنای متن در زمینه تاریخی خودش
۵۶۲	ز) تفکیک فهم درست از فهم نادرست متن
۵۶۳	۱-۳. تأمل ماهیت متن و حیانی
۵۶۷	۱-۴. قرآن به مثابه تجربه و تفسیر نبوی از جهان (ژانرشناسی متن و حیانی)
۵۷۱	۲-۱. اندیشه هرمنوتیکی مجتهد شبستری
۵۷۲	۱-۲-۱. سر لزوم بحث از سرسبب کلام الهی
۵۷۵	۲-۲-۱. قرآن به مثابه محصول فرهنگی و متنی تاریخمند
۵۷۸	۳-۲-۱. پیامدهای تفسیری تاریخی و فرهنگی از متن و حیانی
۵۸۴	فصل دوم: آسیب‌شناسی
۵۸۴	۱-۲. نقد نظریه تفسیر مجتهد شبستری
۵۸۵	۱-۱-۲. محور اول: نقد نظریه تفسیر مجتهد شبستری در فهم متن
۵۹۱	۲-۱-۲. محور دوم: وحی‌شناسی مجتهد شبستری در بوته نقد
۶۰۰	۲-۲. نقد و ارزیابی اندیشه هرمنوتیکی ابوزید
۶۰۸	جمع‌بندی و نتایج
۶۱۰	منابع
۶۱۱	نمایه‌ها

مقدمه

«قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي مَلَأَ عِبَادَهُ الَّذِينَ اصْطَفَى...» (نمل، ۵۹).
«أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ الْبَرْقَ مِثْلًا لِّسَيِّدَةٍ طَيِّبَةٍ كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ * تُؤْتِي أُكْلَهَا كُلَّ حِينٍ يَأْذِنُ رَبُّهَا وَيَضْرِبُ الدَّالَّ الْأَمَنَةَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ» (ابراهيم، ۲۴ و ۲۵).

دانش فهم و تفسیر قرآن ارزشمندترین دانش انسانی اسلامی است که بر محور آیات الهی شکل گرفته است. این دانش، چونان شجره‌ای تنه‌مند و پربار در تاریخ چهارده قرن گذشته ریشه داشته و همچون رودی خروشان عطش معرفت‌طلبان عصر و نسلی از جامعه اهل ایمان را فرونشانده است. گویا اینکه عظمت قرآن و نامتناهی بودن سطوح و ژرفای حقایق آن را نمی‌توان در قالب شناخت‌های مفسران محدود کرد، اما عطش فرونشسته نسل‌های گوناگون مؤمنان را در نحله‌ها و جریان‌های مختلف و در مواجهه با این کتاب الهی، می‌توان تجلی حکمت و لطف الهی به حق‌جویان صادق تلقی نمود.

فارغ از جریان‌هایی که با گزینش راه و روش باطل و در راستای غرض سوء به تأویل ناروای قرآن دست یازیده‌اند، بیشتر جریان‌های تفسیری را می‌توان جویندگان حقیقت‌عرفت قرآنی دانست که کم و بیش به حسب استعدادها و توانمندی‌های علمی و مذهبی خود در دیار ژرف و پربرکت قرآن توشه گرفته‌اند. در این میان نگاه آسیب‌شناسانه محققان بر مدار مکتب استوار فهم و تفسیر می‌تواند به بازایی ضعیف‌ها و خلل‌ها در جریان‌های تفسیری گذشته کمک کند و تلاشی شایسته در عرضه تفسیرهایی ارزشمندتر را با تکیه بر تجربه‌های تفسیری گذشتگان و نیاز امروزیان باعث شود.

ایده‌ی طرح «آسیب‌شناسی جریان‌های تفسیری» چنان که در مقدمه جلد نخست اشاره شد، در همین راستا بوده است. مراد از جریان‌های تفسیری که موضوع بحث در این اثر است،

رویکردهای تفسیری به معنایی عام است و طبعاً تحلیل آنها از این حیث که آیا روش تفسیری خاصی اند یا در حد گرایش تفسیری بوده و فاقد روش معین و خاصی متمایز از دیگر رویکردها هستند، متکی به تحلیل علمی هر یک از نویسندگان در بخش مربوط به خود است. این پژوهش به بررسی و نقد آن دسته از رویکردهای تفسیری می‌پردازد که در گذر زمان و تحت تأثیر شرایط و زمینه‌های قابل تحقیق، به روندی اثرگذار در حوزه اندیشه‌های دینی تبدیل شده‌اند. همچنین واژه تفسیر در این عنوان به معنایی عام مراد بوده است که همه تلاش‌های عالمانه در مسیر فهم مقاصد و اصول قرآن و پرده‌برداری و رمزگشایی از عبارات آن را شامل می‌شود؛ اعم از آنکه در حوزه تفسیر اصطلاحی و ناظر به مدلول‌های ظاهری باشد یا به حوزه تأویل و تفسیر باطنی بازگردد.

فرضیه اصلی این پژوهش آن است که دانش تفسیر قرآن دانشی ضابطه‌مند و روش‌پذیر در راستای درک مقام الهی است؛ از این رو، عناصر مشترک و مورد وفاق دانشمندان فرقه‌های گوناگون اسلامی در بهر آن، برای سامان‌دهی منطق تفسیر قرآن قابل اعتناست. با این همه، رویکرد جریان‌های تفسیری در عمل، از آن منطق استوار به نوعی فاصله گرفته است. از این رو، بازکاوی تحلیلی هر یک از این جریان‌ها و بررسی و نقد آسیب‌ها و آفات آنها تلاشی بایسته و در عین حال خطیر است.

تجربه جلد نخست کتاب در قالب هفت فصل نشان داد که جامعه علمی کشور اقبال قابل توجهی به آثاری از این دست داشته و در گروه‌های آموزشی رشته علوم قرآن و تفسیر، به‌ویژه در مقطع تحصیلات تکمیلی نیاز به تهیه آن کاملاً محسوس است. پس از چاپ جلد نخست، گروه‌های آموزشی متعددی در مقطع دکتری دانشگاه‌ها این کتاب را به عنوان متن محوری یا منبع اصلی مطالعه و پژوهش معرفی نموده یا مطالب آن را در قالب نشریه‌های علمی به بحث و گفتگو نهادند. چنان که مراکز معتبری چون بخش پژوهش نمایشگاه بین‌المللی قرآن کریم و نیز جشنواره کتاب‌های برتر دانشگاهی انتشارات دانشگاه تهران از این کتاب به عنوان کتاب برتر و شایسته تقدیر یاد نموده‌اند. در کنار این نباید از نکته سنجی‌ها و نقدهای اندکی برخی فرهیختگان حوزه تفسیر پژوهی بر مطالب کتاب غافل بود که این قلم ضمن سپاس فراوان از همه عزیزانی که اثر حاضر را به نقد عالمانه خویش نواخته‌اند، تأکید می‌کند که نقدهای رسیده در چاپ‌های آینده مورد توجه قرار خواهد گرفت.

کتاب حاضر به عنوان جلد دوم آسیب‌شناسی جریان‌های تفسیری، به بررسی تحلیلی و آسیب‌شناختی نه جریان تفسیری دیگر می‌پردازد که هر یک به نوعی در تاریخ گذشته و معاصر

تفسیر از اهمیت خاص برخوردار بوده‌اند. در این میان، برخی چون جریان روشنفکری التقاطی یا جریان هرمنوتیک، به‌رغم آنکه شاید نتوان از آنها به عنوان جریان منسجم تفسیری در کنار دیگر جریان‌های مطرح سخن گفت، اما به دلیل طرح جدی آنها در حوزه‌های تفسیری معاصر و آثار قابل‌اعتنای آنها در فضاهاى فکری مرتبط با حوزه تفسیر در این جلد، مورد توجه قرار گرفته‌اند.

در اینجا لازم است از همه سرورانی که در به سامان رسیدن این طرح، نقش داشته‌اند سپاس ویژه به جلال افزون بر استادانی که در تهیه و تدوین جلد نخست، دخیل بوده‌اند، نگارش جلد دوم حاصل مساعدت علمی جمعی از اندیشمندان حوزه و دانشگاه است که در تدوین، ارزیابی نظرات بخش‌های مختلف نقش داشته‌اند:

نظارت و ارزیابی طرح را حجت‌الاسلام دکتر محمدباقر سعیدی‌روشن عهده‌دار بوده و مدیریت اجرایی حجت‌الاسلام دکتر محمد اسعدی به عهده داشته است. آقایان و حجج اسلام محمد اسعدی، سید احمدزاد، علی اصغر ناصحیان، عسکر دیرباز، سید محمود طیب حسینی، علیرضا عظیم‌روا، احمد واعظی، به ترتیب، در تدوین بخش‌ها همکاری نموده‌اند. همچنین حضرات آقایان و حجج اسلام سید محمد غروی، علی اکبر بابایی، محمدکاظم شاکر، عزت‌الله مولایی‌نیا، عبدالله موحدی، علی پروانی، محمدباقر قیومی، قاسم جوادی، محمد فناپی، محسن قاسم‌پور، محمد اخوان، ابراهیم حسینی و مرتضی کریمی‌نیا در ارزیابی محتوایی بخش‌های مختلف ایفای نقش نموده‌اند. در تهیه و تنظیم این اثر، سهم اهتمام مجدانۀ کارشناس گرامی گروه، حجت‌الاسلام محسن یوسفی نیز شایسته تقدیر و دردانی است.

بی‌تردید و با همه تلاش‌های عالمانه‌ای که در انجام این پروژه صورت گرفته است، ضعف و قصور که لازمه طبیعی اندیشه‌های بشری است، مورد اذعان ماست. این پژوهش تنها گامی در مسیر رشد مطالعات قرآنی است که همت و دغدغه قرآن‌پژوهان متعهد و توانمند به تکمیل و اصلاح آن مدد رسانند. از این رو نقدهای علمی استادان گرامی، مایه امتنان خواهد بود. «لَا يَكْفِيكَ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا أَوْسَعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ خِصِينَا أَوْ أَخْطَاْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إَصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ» (بقره، ۲۸۶).

گروه قرآن پژوهی - پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

زمستان ۱۳۹۱